

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА КИЇВЩИНІ
У 2016-2017 РОКАХ

2016–2017 рр. археологічна експедиція Київського університету імені Бориса Грінченка, організована Науково-дослідною лабораторією археології історико-філософського факультету проводила польові дослідження — розвідки та розкопки на території Обухівського району Київської області для виконання планової науково-дослідної теми «Давня історія України: суспільство і технології (за результатами археологічних досліджень)». Головною метою було вивчення відомих та пошук нових пам'яток, насамперед великих поселень етапу VI-VII трипільської культури.

Ключові слова: трипільська культура, етап VI-II, кераміка Кукутень С, великі поселення.

У межах сучасної Київської області нині відомо понад близько двох десятків поселень етапу VI-II, більшість з них розташована у Обухівському районі (рис. 1). Серед них принаймні два за наявними відомостями мали значні розміри – від 30 до 100 (і можливо більше) га. У цілому ж поселення цього періоду в порівнянні з більш пізніми – етапів VII, CI і CII все ще можна віднести до числа найменш вивчених у цій частині трипільської території. Пам'ятка в ур. Коломийців Яр (за деякими відомостями до 30 га площі) поблизу села Копачів Обухівського району Київської області одна з найбільш східних у північній частині цього регіону і розташована в районі епонімної пам'ятки на околиці с. Трипілля (близько 100 га).

Поселення в урочищі Коломийців Яр відкрито М.В. Квітницьким [8, с. 34-38], а також досліджено спільною експедицією Київського обласного археологічного музею та Інституту археології НАН України в 2006-2007 і 2011 рр. [4, с. 110-114; 2, с. 236]. Дослідження минулих років були рятувальними, бо частина культурного шару інтенсивно руйнувалася при видобутку чорнозему в заплаві струмка. Пам'ятка багат шарова, представлені матеріали трипільської культури (етап VI-II), раннього залізного віку, ранніх слов'ян і Русі (XII-XIII ст.). Археологічні пам'ятки, більш пізні за часом, ніж трипільська культура, розташовані в нижній частині долини, в смузі 70-100 м по правому березі струмка. Основна частина трипільського поселення, розташована на схилі долини вціліла, однак була недоступна для розвідки, так як заростає бур'янами. В останні роки на цьому місці вирощують різні культури, що відкрило можливості для збору підйомного матеріалу в весняний і осінній час і більш точного визначення таким чином розмірів трипільського поселення. Вперше для пам'яток цього типу (і часу) 2016 р. вдалося отримати план частини поселення за допомогою магнітної зйомки (рис. 2). Отримані матеріали дозволяють розширити уявлення про поселення цього часу на Середньому Дніпрі, час і шляхи їх появи тут, господарство і зв'язки.

Поселення розташоване на схилі долини, уздовж лівого берега безіменного струмка – правої притоки р. Стугни (рис. 3). Нижня частина долини місцями заболочена, місцями заросла лісом, а сам струмок поруч із поселенням заповнений, при цьому частина культурного шару була зруйнована під час спорудження чаші водосховища. Схил долини з уступами, його верхня частина більш крута, нижня – полого. Стікають під час дощів з плато потоки води руйнують схил, а місцями і культурний шар поселення. У той же час наноси акумулюються в нижній частині долини. Процеси ці привели до виникнення в цьому місці шару чорнозему, який досягав місцями 0,8-1 м. У той же час на схилі чорнозем майже відсутній, верхній шар ґрунту – коричневий суглинок. Під ним, на глибині 0,15-0,25 м знаходиться культурний шар трипільського часу. Протилежний, правий берег долини високий, місцями поріс лісом. У його підніжжя, якраз навпроти поселення, є джерело питної води.

Завдяки співпраці з університетом імені Християна-Альбрехта, школою «Human Development in Landscapes» (м Кіль, Німеччина) до початку розкопок була здійснена магнітна зйомка на частині поселення. Вона охопила близько 3 га площі на схилі і мису в нижній частині долини [5]. У результаті виявлено залишки 19 згорілих будівель трипільської культури і сліди 6 ям різних розмірів (рис. 2). Судячи з аномалій, вони різної збереженості – від хорошого до сильно зруйнованих оранкою і ерозією, особливо на ділянках із значним ухилом. Закладені на полі розкопи 14 і 15 повністю підтвердили результати магнітної зйомки як щодо наявності, так і збереження об'єктів.

Аномалії від залишків будівель розташовані трьома рядами на схилі уздовж струмка, що протікає по дну долини. Найбільш численний верхній ряд – 11 будівель. У другому їх 5, в нижньому – лише три. Ймовірно, більшість залишків будівель на цій ділянці було розташовано за межами поля, де деякі з них були досліджені в 2005-2007 рр. Поруч із залишками будівель виявлені аномалії від ям. При цьому найбільша яма розташована навпроти торця будівлі під розкопом 14, яка також виділяється своїми розмірами (рис. 2). Це дозволяє припустити, що спочатку ці ями могли бути використані в якості котлованів для видобутку глини при будівництві.

На ділянках, досліджених упродовж 2005-2011 рр. було не менше двох рядів будівель, також розташованих уздовж струмка. Таким чином загальне число рядів споруд на поселенні могло досягати 5. Завершення робіт над планом у майбутньому надасть змогу поточнити як розміри поселення, так і число будівель в збереженій частині. У той же час видно, що навряд чи площа цього поселення досягала 30 га, як це зазначав М.В. Квітницький [8, с. 34], в кращому випадку вона може скласти від 15 до 20 га з урахуванням зруйнованої частини.

Археологічні дослідження 2016 р. в ур. Коломийців Яр включали збір підйомного матеріалу при проведенні магнітної зйомки та під час проведених пізніше розкопок. Близьче до берега струмка було закладено 3 розкопи (11-15) загальною площею 48,4 м. кв. Ще два контрольних розкопи 1x1 м зроблені на місці будівель на полі, з перспективою продовження досліджень в наступному сезоні (рис. 3).

Розкоп 11 розмірами 6x4 м (24 кв. м) закладений на схилі, де на поверхні виявлені уламки обмазки і фрагменти посуду (рис. 4, 1-3). Верхній чорноземний шар в цьому місці був знесений бульдозером під час земляних робіт 2006 р. Практично з поверхні зафіксовано слабо насичений знахідками (фрагменти керамічних виробів, дрібні уламки обмазки, кістки тварин) культурний шар. Дослідження проведено шарами по 0,2 м з пошаровою зачисткою і фіксацією знахідок. На глибині 0,25 м від сучасної поверхні зачищені розвал шоломоподібної покришки, поруч – великі фрагменти посудин із заглибленим декором. Наведені вище спостереження дають підстави зробити висновок про те, що в цьому місці досліджена яма, що ймовірно розташовувалася поблизу будівлі з другого (від струмка) ряду забудови, знищеної під час видобутку чорнозему (рис. 5). Слабка насиченість знахідками нижнього горизонту ями може бути свідченням того, що перед нами котлован для видобутку глини, згодом використаний мешканцями будинку.

Розкоп 12 розмірами 2,3x0,8 м (18,4 кв. м) закладений на краю мису (рис. 3), поза посівами, на місці, де виявлені дрібні фрагменти обмазки. Розкопки доведено до глибини 2,4 м від сучасної поверхні, сліди об'єкта виявлені не були. Верхня частина – 0,3 м чорнозем, нижче – жовтуватий суглинок, відкладення в долині струмка. Наявність знахідок на поверхні в цьому місці можна пояснити оранкою або змивом фрагментів з поля.

Розкоп 13 розмірами 6x1 м (6 кв. м.) закладений за межами поля, навпроти місця, де на поверхні між посівами виявлена обпалена обмазка – залишки зруйнованої оранкою або земляними роботами згорілої будівлі, зафіксовані за допомогою магнітної зйомки (рис. 4, 4). Місце вибрано для розкопок, оскільки тут могла перебувати яма навпаки короткої сторони споруди. Верхні 0,3 м склалися з шару чорнозему, частково змитого з поля. Нижче виявлено культурний шар, представлений коричнюватим суглинком із включенням знахідок трипільської культури.

На глибині 0,4 м від сучасної поверхні розчищено розвал посудини (рис. 4, 6) з вушками, розташованими в кілька рядів на її поверхні. Нижче знахідок та заповнення виявлено не було. Можливо, в цьому місці дійсно знаходилася яма, верхня частина якої зрізана бульдозером. З огляду на товщину чорноземного шару, зафіксованого раніше на цій ділянці – 0,8 м, загальна глибина ями від поверхні могла становити 1,2 - 1,3 м. Спочатку вона, як і об'єкт в розкопі 11, могла бути котлованом для видобутку глини при будівництві житла.

Розкопи 14 і 15 розмірами 1x1 м кожен закладено в полі, на місці аномалій, виявлених магнітної зйомкою. Мета – перевірка збереження і глибини залягання останків споруд трипільської часу. Встановлено, що обпалена обмазка знаходиться під шаром чорнозему на глибині до 0,2 м від сучасної поверхні (рис. 6,7). У розкопі 14 збереження шару обмазки, що залягала суцільним масивом, виявилось дуже хорошим. Зате в розкопі 15 – цей шар був зруйнований оранкою. Намічено продовжити роботи на розкопах 14 і 15 в наступному сезоні, щоб розкрити об'єкти повністю.

Таким чином у двох розкопах, 11 і 12 виявлено культурний шар, який можна пов'язати з ямами трипільської часу, розташованими неподалік наземних жител, від яких залишилися об'єкти у вигляді скупчень обпаленої глини.

Під час досліджень отримано значну колекцію знахідок, яка включає фрагменти керамічного посуду і кісток тварин, знаряддя з каменю та кременю, зразки обпаленої обмазки.

Збір підйомного матеріалу дозволив отримати представницьку колекцію з понад 400 фрагментів керамічних виробів, а також знарядь праці з каменю та кременю. Керамічні матеріали в більшості представлені фрагментами посуду трипільської культури, є поодинокі фрагменти, які можна віднести до раннього залізного віку та / або ранньослов'янського періоду. Знаряддя праці з каменю та кременю можливо віднести до трипільського часу. Згадані знахідки дозволяють перш за все визначити територію поширення поселення трипільської культури, яка охоплювала, з урахуванням схилів долини, включаючи знищеної земляними роботами території, площу трохи більше 10 га. Нечисленні матеріали раннього залізного віку виявлені переважно в районі невеликого мису на площі близько 2 га. Скупчення трипільських знахідок в цілому збігалися з аномаліями від спалених будинків, виявленими магнітною зйомкою, що є свідченням руйнування останніх в процесі оранки. Судячи з кількості зібраного матеріалу, а також великій кількості обпаленої обмазки на поверхні, ці руйнування досить значні.

Знахідки представлені знаряддями праці та керамічними виробами. Знаряддя праці виготовлені з каменю та кременю. Переважно це вироби з граніту, кілька уламків абразивів – з пісковика. З граніту виготовлені зернотерки та пести, камені для шліфування. Ці знахідки потребують додаткового трасологічного вивчення, а також встановлення джерел сировини.

Всього знайдено 789 фрагментів керамічних виробів. За винятком кількох усі вони належать до етапу VI-II трипільської культури. Матеріал фрагментований, за винятком двох некомплектних розвалів, виявлених в розкопках – посудини з вушками в кілька рядів (розкоп 13) і шоломоподібної покришки (розкоп 11). Представлені групи посуду, типові для даного етапу в регіоні Середнього Подніпров'я: так звані «кухонний посуд» і «столовий» трьох видів: неорнаментований, із заглибленим або прогладженим (рис. 2, 3) орнаментом і мальований.

Кухонний посуд («кераміка типу Кукутень С»), виготовлено з маси з домішкою товчених черепашок і/або крупного піску, представлено фрагментами горщиків з прямими або відігнутими вінцями. Внутрішня поверхня у більшості виробів покрита полосчатым згладжуванням, у частині – гладка. Є вироби з вушками і наліпами. Декор, розташований на плічках посудин, виконаний за допомогою заглиблених ліній, проміжки між якими заповнені відбитками різноманітного штампа, переважно гребінчастого. Знайдений фрагмент із відбитками трикутного штампа. На багатьох вінчиках посудин поміщені наліпні прикрасами у вигляді «перлин», зрідка – ряд наколів.

Слід також зазначити, що серед кераміки, яка походить з поселення Коломийців Яр є численні фрагменти типового для етапу VI-II трипільського посуду з заглибленим

орнаментом, частина з якої так само, як і кухонна, має як домішки черепашок в масі, так і смугасте загладжування на внутрішній стороні. Знахідок таких досить багато, що представляє особливість даного поселення.

Проте за основними ознаками – формами і способом нанесення, орнаментальних композицій кераміка з заглибленим орнаментом може бути віднесена до категорії «столового». Столовий посуд із заглибленим і прогладженим декором представлений кубками, амфорами, конічними і шоломоподібними покришками, грушоподібними і біноклеподібними посудинами. Орнаментальні композиції виконані з використанням стрічок, що складаються з декількох паралельних заглиблених ліній.

Невелика кількість посудин представлена виробами з прогладженим орнаментом, що нагадує канелюри ранньотрипільського часу, нанесені однією або двома-трьома паралельними лініями, що утворюють кутові і криволінійні композиції, іноді доповнені відбитками круглого штампю.

Серед столової кераміки багато фрагментів неорнаментованого посуду. Серед форм переважають напівсферичні миски, великих розмірів, з ручками, розташованими під вінцем. У частині поверхня заглажена, частина покрита шаром облицювання – т.зв. «рустом». Знайдений фрагмент неорнаментованої шоломоподібної покришки. Одним фрагментом представлена неорнаментована посудина на ніжках.

Мальований посуд представлений фрагментованими напівсферичними мисками, амфоркою, грушоподібними посудинами. Розпис нанесений в одну (червону або чорну) фарбу або ж в дві фарби (червона+чорна). При цьому широкі смужки чорні, вузькі – червоні, також червоне заповнення контурів, наведених тонкими чорними лініями. Привертає увагу та обставина, що серед відносно великої кількості фрагментів мальованої кераміки зібраної на поверхні досить багато великих, в тому числі грушоподібних посудин.

У цілому описаний вище керамічний комплекс є типовим для пам'яток етапу VI-II в Середньому Подніпров'ї, таких, як Шкарівка [10, рис. 21], Верем'я, Щербанівка і Трипілля [9, табл. I-IV]. З урахуванням попередніх знахідок із цієї пам'ятки, опублікованих раніше [8, рис. 5-10; 4, рис. 3) поселення можна віднести до числа пізніх пам'яток етапу VI-II в регіоні Середнього Подніпров'я.

У польовому сезоні 2017 р. основні зусилля зосереджувались на пошукові нових поселень трипільської культури в районі сіл Копачів та Шевченкове. Враховуючи розташування описаної вище пам'ятки в ур. Коломийців Яр пошуки проводили насамперед на південних схилах глибоких долин, які впадають у долину р. Стугна з півночі та півдня. Перевіряли також ділянки на плато – навколо ярів, навіть не надто глибоких.

На території розмірами приблизно 8x8 км було виявлене лише одне поселення трипільської культури, решта 63 пам'ятки належали до часу між раннім залізним віком і XVIII-XIX ст.

Виявлене поселення трипільської культури Застугна-3 (етап СІ) знаходилося у 1 км на північ від Парку «Київська Русь», на правому боці глибокого яру, що завершується в долині перед лісом, який примикає до території парку. Територія поселення, що являє собою схил плато, з півночі обмежену вигином яру, з півдня – відрогом того ж яру. Матеріал зібрано на площі близько 4 га. Наявність обмазки дозволяє зробити висновок про наявність решток спалених будівель досить близько до поверхні. Виявлено ліпний посуд трипільської культури, в тому числі фрагменти миски та горщика (неорнаментовані), фрагмент стінки з прокресленим зображенням дерева та фрагмент мальованої миски (орнамент стертий). Подібний набір знахідок дає підстави віднести цей пункт до коломиїщинської групи трипільської культури (етап С-I, перша половина IV тис. до н.е.).

Таким чином виявилось, що у трипільські часи ця територія була малозаселеною відносно до наступного часу.

Поселення трипільської культури в ур. Коломийців Яр становить значний інтерес для проведення подальших польових досліджень з огляду на кілька причин. Передусім, це одне з небагатьох поселень етапу VI-II у регіоні, для якого отримано відомості стосовно планування

і розташування споруд. Серед останніх є не тільки звичайні, пересічні, але і вельми значні за розмірами (розкоп 14). Дослідження, проведені тут в попередні роки, а також 2016 р. дали цікавий керамічний матеріал, в тому числі чимало цілих форм.

Крім того, усе ще цілком імовірним є відкриття нових поселень цього часу навколо Коломийцевого Яру, оскільки під час розвідок 2017 р. не було перевірено територію у північному напрямку до с. Велика Вільшанка. Є підстави вважати, що існуюча карта поширення трипільських поселень етапу VI-II сьогодні швидше відображає стан вивченості території, ніж реальну картину розселення трипільців у кінці V тис. до н.е. у східній частині трипільського ареалу. Особливо сказане можна віднести до північної частини Київщини, району Трипілля. Наприклад, з 8 пам'яток відомих тут сьогодні, 4 вперше були відкриті на початку XXI ст. [8, с. 34] і ще один, епонімний – повторно [3, с. 129-135]. Стандартне розташування більшості поселень на відносно пологих південних схилах долин невеликих річок і струмків, приплив Стугни і Дніпра, полегшує продовження пошуків нових поселень цього часу. На частині цієї території археологічні розвідки ще не проводилися. Наявність між основним ядром поселень в районі Трипілля і Коломийцевого Яру досить великого проміжку, в якому достатньо місць для поселень, обіцяє нові відкриття в майбутньому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Відейко М.Ю. Місця археологічних розкопок В.В. Хвойки на трипільських поселеннях // Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки. – Київ: Академперіодика, 2006. – Частина II. – С. 28-38.
2. Відейко М.Ю. Розвідки обласного археологічного музею // Археологічні дослідження в Україні 2011. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – С. 236-237.
3. Видейко М. Исследования поселения Триполье. // *Arheologie Istoria Antica*, Vol. X [XXV], nr.1, 129-145.
4. Відейко М.Ю. Бурдо Н.Б. Рятувальні дослідження в ур. Коломийців Яр між с. Копачів та Перше Травня Обухівського району Київської області // Археологічні дослідження в Україні 2005 – 2007 р. – Київ-Запоріжжя: Дике поле, 2007. – С. 110-114.
5. Відейко М.Ю., Бурдо Н.Б. Улрау Р., Слесарев Є., Відейко М.М., Тіде Х., Тіде В. Дослідження поселення трипільської культури в ур.Коломийців Яр біля с. Копачів // Археологічні дослідження в Україні. – К., 2018. – С. 75-78.
6. Виноградова Н.М. Племена Днестровско-Прутского междуречья в период расцвета трипольской культуры: (Периодизация, хронология, локал. варианты). – Кишинев: Штиинца, 1983. – 107 с.
7. Заец И.И., Рыжов С.Н. Поселение трипольской культуры Клищев на Южном Буге. – Киев: РАМУС, 1992. – 177 с.
8. Квітницький М.В. Нові пам'ятки трипільської культури на Київщині // Охорона культурної спадщини Київської області (Ред.: Моргун Т.М., Бряк О.В., Солтис О.Б., Відейко М.Ю.). – Київ: Академперіодика, 2006. – С. 29-42.
9. Хвойко В. В. Розкопки 1901 р. в області трипільської культури // Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки. – К., 2006. – Ч.І. – С. 95-104, табл. I-VI.
10. Цвек О. В. Поселення Східнотрипільської культури (Короткий нарис). – Київ: КП «ОТІ», 2006. – 86 с.

Myhailo Videiko

INVESTIGATIONS OF TRYPILLIA CULTURE SITES AT KYIV REGION IN 2016-2017

There are near 20 Trypillia Culture stage BI-II sites at Kyiv region. This period here is relatively less explored, than other stages, such as BII, CI or CII. The site at Kolomyitsiv Yar near village of Kopachov (Kyiv region, Obukhiv district) is not far from Trypillia. In 2016 archaeological expedition, organized by Kyiv Borys Grinchenko University (Ukraine) in cooperation with Graduate School "Human Development in Landscapes" Christian-Albrechts-Universität (Kiel, Germany) started investigations at this site. First time for this kind of sites was done magnetic prospection, which discovered on 3 ha surface anomalies from 19 houses and 5 pits. Houses were located in three rows along the stream on slopes of valley. At the area close to field remains of two pits were explored. They probably related to houses, destroyed some time before. Among finds from this pits were numerous fragments of pottery, bones, stones and small amount burnt daub. Pottery ("kitchen ware" or Cucuteni C type, painted, with incised decoration and without decoration) is typical for BI-II stage at this region. It is possible to date this site up to the last quarter of V Mill. BC. At 2017 only one Trypillia Culture site at this region was discovered. Site Zastugna-3 dated by Trypillia CI (Kolomijschyna I type)/ These materials make it possible to expand our knowledge of settlements of this time in the Middle Dnieper, the time and the ways of Trypillia population appearance here, and their relations with other cultures.

Key words: Trypillian culture, Stage VI-II, ceramics Cucuthen C, large settlements.

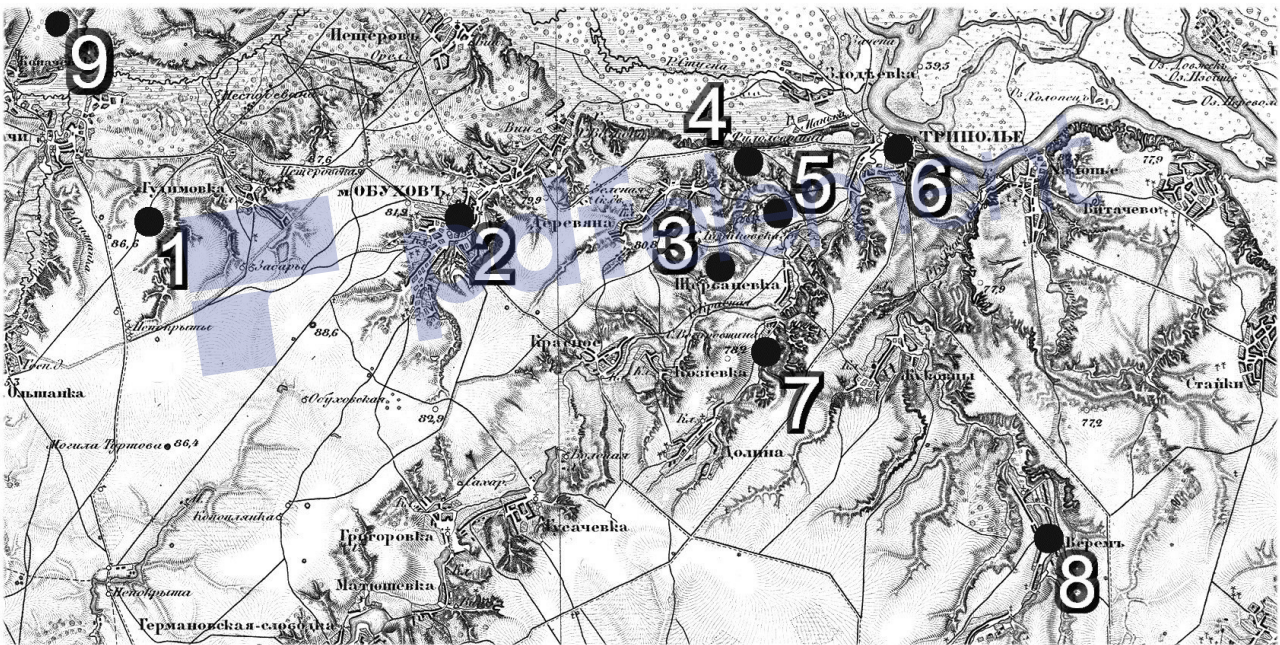

Рис. 1. Карта поширення поселень трипільської культури етапу VI-II між Копачевим і Трипіллям і нововиявлені поселення: 1 – Коломиїців Яр; 2 – Обухів, вул. Київська; 3 – Щербанівка; 4 – Дерев'яна; 5 – Трипілля; 6 – Трипілля, Посадова Гора; 7 – Долина; 8 – Верем'я; 9 – Застugna-3.

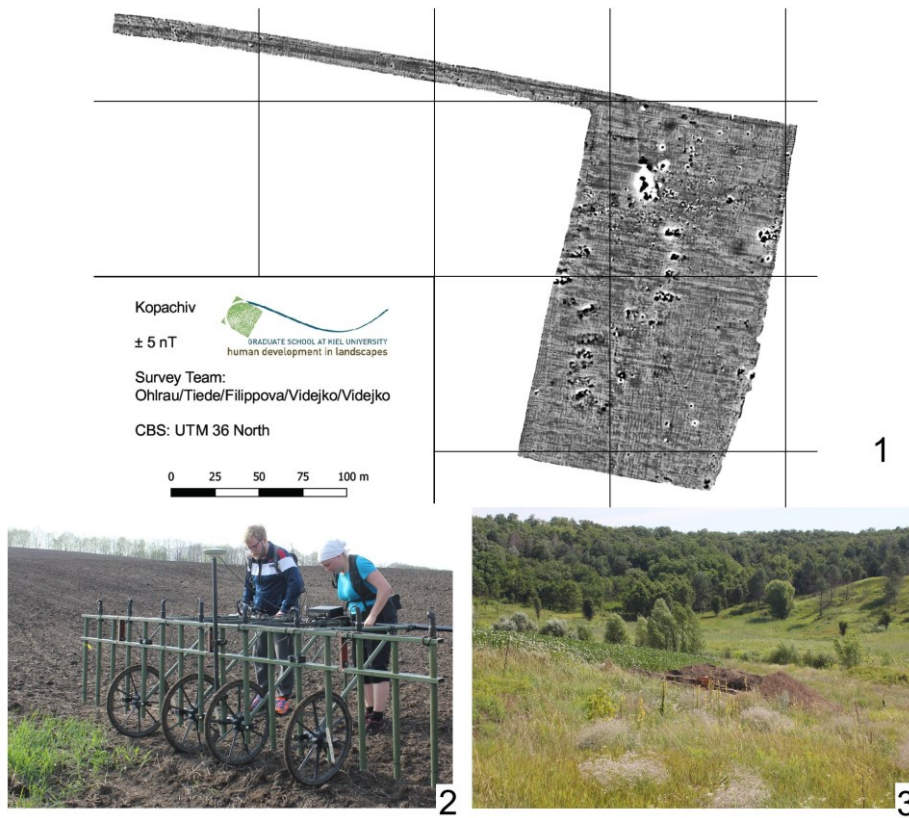

Рис. 2. Дослідження в ур. Коломиїців Яр 2016 року: 1 – план частини поселення за відомостями магнітної зйомки; 2 – процес магнітної зйомки; 3 – загальний вид на місце розташування давніх поселень в ур. Коломиїців Яр з лівого берега струмка, видно розкопи 2016 року.

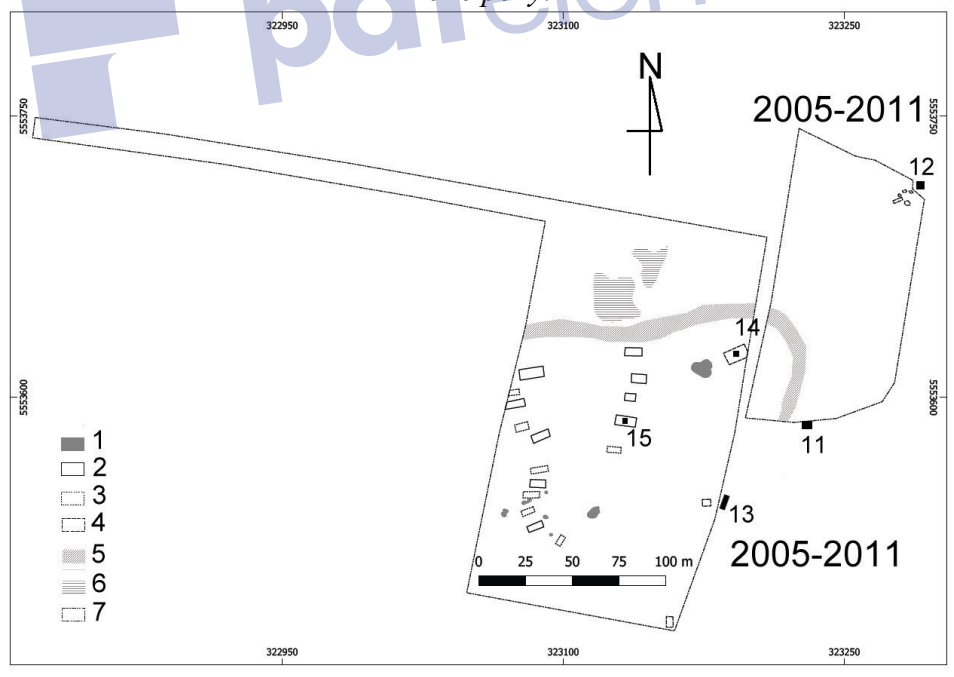

Рис. 3. План частини поселення трипільської культури в ур. Коломиїців Яр за результатами магнітної зйомки 2016 року (інтерпретація Р. Улрау) із позначенням розкопок 2016 року. Умовні позначення: 1 – яма; 2 – згорілий будинок; 3 – те ж, порушено ерозією; 4 – ймовірно трипільські будівлі; 5 – стара польова дорога; 6 – залишки сучасних будівель (зруйновані); 7 – контури відзнятої території; 2005-2011 – території, на яких проводилося дослідження залишків трипільського поселення в 2005-2011 рр.; 11-15 – номери розкопів 2016 року.

Рис. 4. Керамічні вироби з поселення Коломиїців Яр, розкопки 2016 року: 1-13 – «кухонний» посуд (тип Кукутень С); 14 – фрагмент кераміки раннього залізного віку.

Рис. 5. Керамічні вироби з поселення Коломиїців Яр, розкопки 2016 року: посуд мальований, із заглибленим декором та канелюрами і неорнаментований.